

१) सङ्घसामग्री सुत्त

प्रस्तावना

प्रस्तुत पाठ्यघटक 'इतिवुत्तकं' या ग्रंथातून घेतला आहे. यात संघाचे अर्थात कौटुंबिक, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, राष्ट्रीय एकता व एकात्मता इत्यादींचे महत्त्व सांगितले आहे. या पाठ्यघटकामध्ये संघाची एकता बहुजन हितार्थ सुखकारक असते, हा संदेश दिलेला आहे. कारण तथागताचा संघ हा बहुजनाच्या हितासाठी, सुखासाठी, कल्याणासाठी, लोकांवर अनुकंपा करण्यासाठी आहे. तथागताचा उपदेश जर आचरणात आणला तर तो राष्ट्रीय एकात्मतेच्या दृष्टीने सुद्धा महत्त्वपूर्ण ठरू शकतो, यादृष्टीने या पाठ्यघटकाचे विशेष महत्त्व आहे.

“भारताची सार्वभौमता, एकता व एकात्मता उन्नत ठेवणे व त्याचे संरक्षण करणे”

वुत्तं हेतं भगवता, वुत्तमरहता ति मे सुतं-
“एकधम्मो, भिक्खवे, लोके उप्पज्जमानो उप्पज्जति
बहुजनहिताय बहुजनसुखाय बहुनो जनस्स अत्थाय हिताय
सुखाय देवमनुस्सानं। कतमो एकधम्मो? सङ्घसामग्री। सङ्घे
खो पन, भिक्खवे, समग्गे न चेव अज्जमज्जं भण्डनानि
होन्ति, न च अज्जमज्जं परिभासा होन्ति, न च अज्जमज्जं
परिक्खेपा होन्ति, न च अज्जमज्जं परिच्चजना होन्ति।

तत्थ अप्पसन्ना चेव पसीदन्ति, पसन्नानं च भिय्योभावो
होती”ति। एतमत्थ भगवा अवोच। तत्थेतं इति वुच्चति-
“सुखा सङ्घस्स सामग्री, समग्गानं च अनुग्गहो।
समग्गरतो धम्मद्वो, योगक्खेमा न धंसति।
सङ्घं समग्गं कत्वान, कप्पं सग्गं मोदती” ति॥

(संदर्भ-इतिवुत्तकं)

एकधम्म (वि.)- एक सत्य गोष्ट
उप्पज्जति (वर्त.क्रि.)- उत्पन्न होते, उत्पन्न होतो
कतमो (वि.)- कोणते
जन (पु.)- लोक, प्रजा
सङ्ग (पु.)- एकता, एकात्मता
सामग्गी (वि.)- संग्रह, एकत्रीकरण, सामग्री
भण्डनानि (नपु.)- भांडणे, वादविवाद, कलह
अञ्जमञ्जं- एकमेकांत, आपापसात, मिळूनमिसळून
परिभासा (पु.)- दोषारोपण, शिवीगाळ
परिक्खेपा (वि.)- परित्याग

परिच्च (पूर्व.क्रि.)- समजून, जाणून
पसीदन्ति (वर्त.क्रि.)- प्रसन्न होतात, श्रद्धाळू बनतात
भिय्यो (वि.)- फार, पुष्कळ, अती
एतमत्थ (नपु.)- या अर्थाला
अवोच (भू. क्रि.)- म्हणाला
वुच्चति (वर्त.क्रि.)- म्हणाले, म्हणाला
योगक्खेम (पु.)- योगक्षेम, आसक्तीपासून मुक्त
मोदति (वर्त.क्रि.)- आनंदीत होते
धंसति (वर्त.क्रि.)- ढासळते, कोलमडते

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- १) भांडणे कशामुळे होत नाहीत?
- २) कशामुळे सुख प्राप्त होते?
- ३) संघाच्या एकत्रीकरणामुळे काय होते?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य लिहा.

- १) सुखा सङ्गस्स सामग्गी।
- २) समग्गे चेव अञ्जमञ्जं भण्डनानि होन्ति।
- ३) योगक्खेमा धंसति।
- ४) पसन्नानं च भिय्योभावो होति।

३. योग्य जोड्या लावा.

‘अ’ गट

- १) सुखा सङ्गस्स सामग्गी
- २) समग्गरतो धम्मट्ठो
- ३) सङ्ग समगं कत्त्वान

‘ब’ गट

- अ) योगक्खेमा न धंसति।
- ब) समगानं च अनुग्गहो।
- क) एतमत्थ भगवा अवोच।
- ड) कप्पं सगं मोदती’ ति।

४. रूपे ओळखा.

- १) मोदति
- २) वुच्चति
- ३) होन्ति
- ४) कत्त्वान
- ५) धंसति

५. माध्यम भाषेत अर्थ लिहा.

- १) सुखाय
- २) सङ्गस्स
- ३) धम्मट्ठो
- ४) उप्पज्जति
- ५) भण्डनानि

६. संधी करा.

- १) एक+धम्मो
- २) अत्थ+आय
- ३) सुख+आय
- ४) हित+आय
- ५) च+एव
- ६) एतं+अत्थ
- ७) तत्थ+एतं
- ८) च+अनुग्गहो

७. समास ओळखा.

- १) सङ्गसामग्गी
- २) भिय्योभावो

८. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

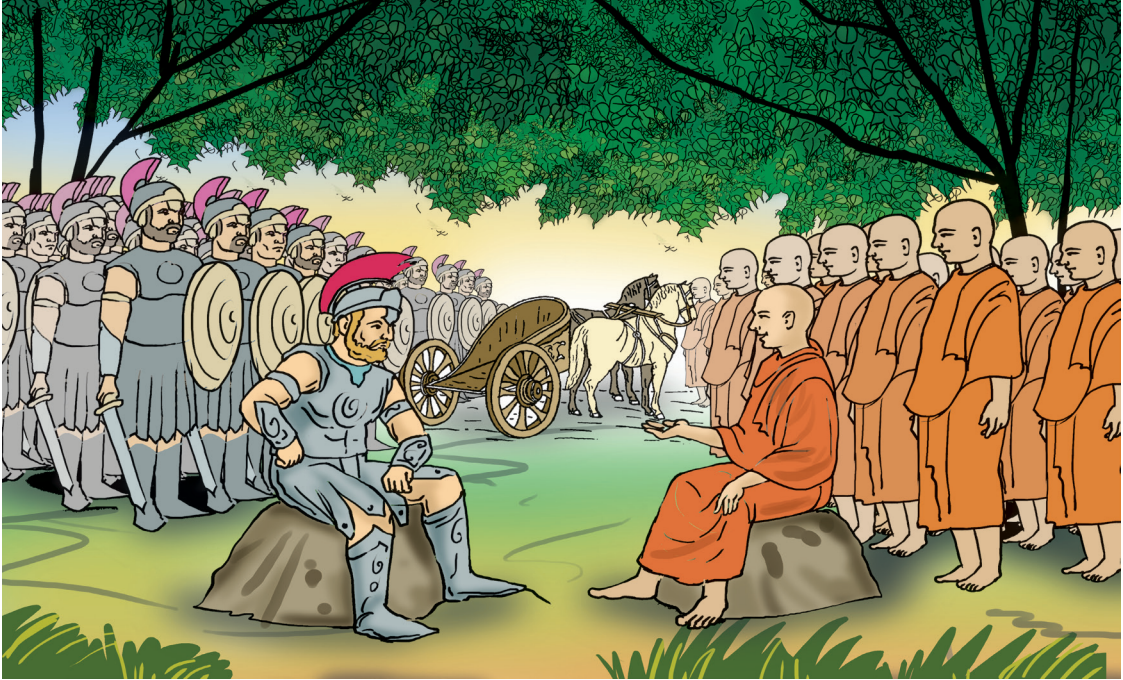
सङ्गसामग्गी सुत्त या पाठात एकत्रीकरणाचे कोणते फायदे सांगितले ते लिहा.

२) रथो नाम किं ?

प्रस्तावना

पालि अनुपिटक साहित्यातील महत्त्वपूर्ण ग्रंथ म्हणजेच 'मिलिंद प्रश्न' (मिलिन्द पञ्चो) होय. ग्रीक देशातील राजा मिलिंद (मिनेण्डर) तसेच बौद्ध भिक्खु नागसेन यांच्यातील इ.स.पू. १५० मध्ये झालेला संवाद असे या ग्रंथाचे स्वरूप आहे. या पाठ्यघटकामध्ये भिक्खु नागसेन यांनी राजा मिलिंद यांनी विचारलेल्या विविधांगी प्रश्नांना वेगवेगळ्या प्रकारच्या उपमा देऊन त्या प्रश्नांची समर्पक उत्तरे दिली आहेत. त्यांची ती उत्तरे तार्किक दृष्टीने आजही प्रेरणादायी आहेत. म्हणून हा पाठ्यघटक विद्यार्थ्यांना दिशादर्शक ठरू शकतो. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना मिलिंद व नागसेन या नावाचे किती आकर्षण होते हे त्यांनी औरंगाबादला स्थापन केलेल्या महाविद्यालयाला दिलेल्या 'मिलिंद' नावावरून व त्या महाविद्यालयाच्या परिसराला दिलेल्या 'नागसेनवन' या नावावरून स्पष्ट होते. त्यांनी आधुनिक भारतातील शिक्षक व विद्यार्थ्यांच्या समोर मिलिंद व नागसेनाचे आदर्श ठेवलेले आहेत.

प्रस्तुत पाठ्यघटक 'मिलिंद प्रश्न' या ग्रंथातून निवडला आहे. या पाठातून 'आदर्श संवाद' कसा असावा याविषयीची माहिती मिळते. रथ म्हणजे काय? याविषयी राजा मिलिंद व भिक्खु नागसेन यांचा संवाद या पाठामध्ये आला आहे. "विज्ञाननिष्ठ दृष्टीकोन, मानवतावाद, शोधकबुद्धी व सुधारणावाद यांचा विकास करणे."

- नागसेन - "सचे त्वं महाराज, रथेनागतो'सि, रथं मे आरोचेहि". किन्तु खो महाराज, ईसा रथो'ति?
- मिलिन्दो - "नहि भन्ते'ति।
- नागसेन - "अक्खि रथो'ति?
- मिलिन्दो - "नहि भन्ते'ति।

- नागसेन - "चक्कानि रथो'ति?
- मिलिन्दो - "नहि भन्ते'ति।
- नागसेन - "रथपज्जरं रथो'ति?
- मिलिन्दो - "नहि भन्ते'ति।
- नागसेन - "रथदण्डको रथो'ति?
- मिलिन्दो - "नहि भन्ते'ति।

नागसेन - “ युगं रथो” ति ?
 मिलिन्दो - “ नहि भन्ते” ति।
 नागसेन - “ रस्मियो रथो” ति ?
 मिलिन्दो - “ नहि भन्ते” ति।
 नागसेन - “ पतोदलट्टि रथो” ति ?
 मिलिन्दो - “ नहि भन्ते” ति।
 नागसेन - “ किन्तु खो महाराज, ईसा, अक्ख, चक्ख
 रथपज्जर रथदण्ड युग रस्मिंपतोदारथो” ति ?
 मिलिन्दो - “ नहि भन्ते” ति।
 नागसेन - “ किं पन महाराज, अज्जत्त ईसा, अक्ख,
 चक्ख रथपज्जरथ, दण्डयुगरस्मिंपतोदा
 रथो” ति ?
 मिलिन्दो - “ नहि भन्ते” ति।
 नागसेन - “ तमहं महाराज, पुच्छन्तो पुच्छन्तो न
 पस्सामि रथं”।
 मिलिन्दो - “ नहि भन्ते” ति।
 नागसेन - “ रथरट्ठो येव नु खो महाराज रथो” ति ?
 मिलिन्दो - “ नहि भन्ते” ति।

नागसेन - “ को पनेत्थ रथो ? अलिकं त्वं महाराज
 भाससि मुसावादं नत्थि रथो”। त्वंसि
 महाराज, सकलजम्बुदिपे अगगराजा। कस्स
 पन त्वं भायित्वा मुसावादं भाससि ? सुणन्तु
 मे भोन्तो पञ्चसता योनका, असितिसहस्सा
 च भिक्खु। अयं मिलिन्दो राजा एवमाहं-
 रथेनाहं आगतोस्मी” ति। सचे त्वं महाराज,
 रथेनागतोसि, रथ मे आरोचेहि” ति वुत्तो
 समानो रथं न सम्पादेति। कल्ल नु खो
 तदभिनन्दितुं” ति ?
 मिलिन्दो - अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं
 एतदवोच- “ नाहं भन्ते नागसेन, मुसा
 भणामि। ईसं च पटिच्च, अक्खिच पटिच्च,
 चक्कानिच पटिच्च, रथपज्जरं च पटिच्च,
 रथदण्डकं च पटिच्च रथो” ति सज्जा समज्जा
 पज्जन्ति वोहारो नाममतं पवत्तति” ति।
 नागसेन - “ साधु खो त्वं, महाराज, रथं जानासि”।
 (संदर्भ- मिलिन्द पज्जो)

शब्दार्थ

रथं (नाम) - रथ
 ईसा (स्त्री.) - दांडा
 अक्खो (पु.) - आख, आस
 रथदण्डका (नपु.) - रथाचा दांडा
 युग (नपु.) - जू, जोखड
 रथपज्जरा (वि.) - रथाचा सांगाडा
 रस्मियो (रस्मिं स्त्री.) - कासरा, लगाम
 पतोदलट्टि (स्त्री.) - चाबकाची काठी

योनका (पु.) - ग्रीक देशातील रहिवासी
 वोहारो (पु.) - व्यावहारिक, व्यवहारात
 मुसावादं (पु.) - खोटे बोलणे
 अगगराजा (पु.) - श्रेष्ठ राजा
 असितिसहस्सा (संख्या वि.) - ऐंशी हजार
 पञ्चसता (संख्या वि.) - पाचशे
 जम्बुदिप (पु.) - जम्बुद्विप (भारताचे प्राचीन नाव)

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

- १) मिलिंद राजा कोणत्या वाहनात बसून आला होता ?
- २) मिलिंद राजा मूळ कोणत्या देशाचा होता ?
- ३) सभेमध्ये किती ग्रीक सैनिक हजर होते ?
- ४) सभेमध्ये किती बौद्ध भिक्खु उपस्थित होते ?

- ५) प्राचीन काळी ‘जम्बुद्विप’ हे कोणत्या देशाचे नाव होते ?
- ६) नागसेन भिक्खुने मिलिंद राजाला कोणत्या वाहनाविषयी प्रश्न विचारले होते ?
- ७) पाठातील संवाद कोणाकोणामध्ये आहे ?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

- १) “सचे त्वं महाराज रथेनागतो’सि, रथं मे आरोचेहि”ति।
- २) “त्वंसि, महाराज सकलजम्बुदिपे न अग्नराजा”।
- ३) “किन्तु खो महाराज रथपञ्जरं रथो’ति”?
- ४) “साधु खो त्वं, महाराज, रथं जानासि”।

३. खालील शब्दांचा वाक्यात उपयोग करा.

- १) सचे
- २) पन
- ३) न
- ४) साधु

४. सूचनेनुसार कृती करा.

(१) योग्य पर्याय निवडून वाक्ये पूर्ण करा.

- १) किन्तु खो ईसा रथो ति’’?।
(नागसेन/महाराज)
- २) रथरुडो नु खो, महाराज रथो’ति’?।
(नेव/येव)

(२) माध्यम भाषेत अर्थ लिहा.

- १) पतोदलट्टिं।
- २) मुसावादं।
- ३) अग्नराजा।

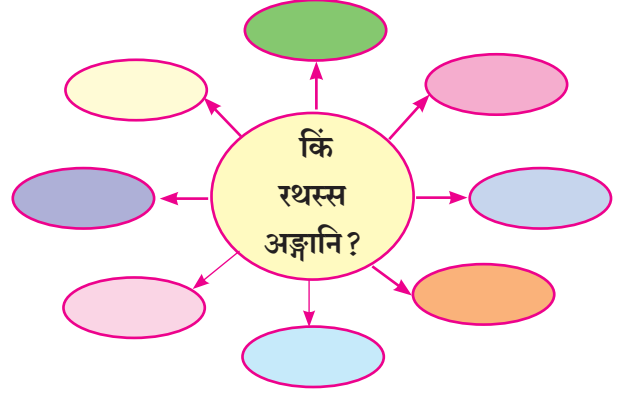
(३) संधी विग्रह करा.

- १) तमहं।
- २) त्वंसि।
- ३) एवमाहं।

(४) संधी करा.

- १) एतद + अवोच
- २) न + अत्थि
- ३) न + अहं

(५) जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

(६) योग्य जोड्या लावा.

‘अ’ गट

- १) त्वं महाराज भाससि
- २) रथेनाहं
- ३) साधु, खो त्वं महाराज

‘ब’ गट

- अ) आगतोस्मी’ति।
- ब) मुसावादं नत्थि रथो’।
- क) नू खो तदाभिनन्दितुं’ति?
- ड) रथं जानासि।

(७) दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- १) भिक्खु नागसेन आणि राजा मिलिंद यांच्यातील संवाद लिहा.
- २) पाठातील संवाद आपल्या भाषेत लिहा.

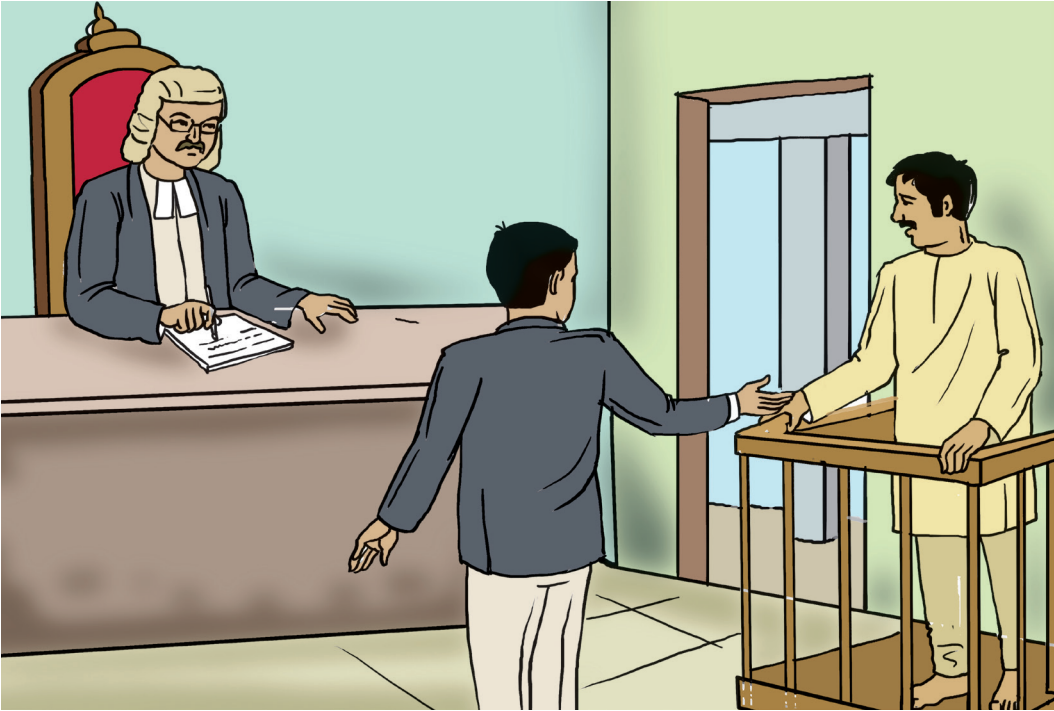
३) विनिच्छय महामत्त वत्थु

प्रस्तावना

प्राचीन काळात भारतामध्ये पंचायत व्यवस्था होती, ज्यामध्ये पंचायतीच्या सदस्यांना समाजामध्ये न्याय करणाऱ्या लोकांच्या रुपामध्ये आदरयुक्त सन्मान प्राप्त होत होता. गावातील वेगवेगळ्या प्रकारच्या समस्यांना सोडविण्याकरीता या व्यवस्थेची स्थापना झाली होती. स्वतंत्र भारतामध्ये भारताचे संविधान बनविताना संविधान निर्मात्यांनी सर्वोच्च न्यायालय, उच्च न्यायालय, दुय्यम न्यायालये अशी न्याय व्यवस्थेची रचना केलेली आहे. या व्यवस्थेच्या माध्यमातून न्यायालयाला मौलिक अधिकारांचे संरक्षण करण्यासाठी संबंधितांना निर्देश, आदेश देण्याचे अधिकार आहेत. न्यायव्यवस्था ही निपक्ष असल्यामुळे सर्वसामान्य व्यक्ती सुध्दा इथे न्यायाची अपेक्षा करीत असतो. न्यायव्यवस्थेच्या निःपक्षपणावरच न्यायव्यवस्थेची विश्वसनीयता अवलंबून असते. ‘विनिच्छय महामत्त वत्थु’ न्यायव्यवस्थेशीच संबंधित आहे.

प्रस्तुत पाठ ‘धम्मपद अट्ठकथा’ मधील ‘धम्मट्ठवग्गो’ यातील आहे. यामध्ये तथागत बुद्धानी, भिक्खूंना न्यायाधिशविषयी जो अनुभव आला होता, तो त्यांच्याकडून ऐकल्यानंतर तथागतांनी भिक्खूंना अधार्मिक आणि धार्मिक न्यायाधीश कुणाला म्हणतात, याविषयी उपदेश केला आहे.

“विवक्षित प्रकरणी अटक, निश्चित कायदे व समान न्याय यांची अंमलबजावणी करणे”

एकदिवसम्हि भिक्खू सावत्थियं उत्तरद्वारागामे पिण्डाय चरित्वा पिण्डपातपटिक्कन्ता नगरमज्जेन विहारं आगच्छन्ति। तस्मिं खणे मेघो उट्ठाय पावस्सि। ते सम्मुखागतं विनिच्छयसालं पविसित्वा विनिच्छयमहामत्ते

लज्जं व गहेत्वा सामिके असामिके करोन्ते दिस्वा “अहो इमे अधम्मिका, मयं पन इमे धम्मेन विनिच्छय करोन्तीति सज्जिनो अहुम्हा” ति चिन्तेत्वा वस्से विगते विहारं गन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं निसिन्ना तमत्थं आरोचेसुं।

सत्था “न, भिक्खवे, छन्दादिवसिका हुत्वा साहसेन अत्थं विनिच्छिनन्ता धम्मट्ठा नाम होन्ति, अपराधं पन अनुविज्जित्वा अपराधानुरूपं असाहसेन विनिच्छयं करोन्ता एव धम्मट्ठा नाम होन्ती ” ति वत्वा इमा गाथा अभसि -

“न तेन होति धम्मट्ठो, येनत्थं साहसा नये।
यो च अत्थं अनत्थञ्च, उभो निच्छेय्य पण्डितो॥

“असाहसेन धम्मेन, समेन नयती परे।
धम्मस्स गुत्तो मेधावी, धम्मट्ठोति पवुच्चती” ति॥

तत्थ तेनाति एतकेनेव कारणेन, धम्मट्ठोति राजा हि अत्तनो कातब्बे विनिच्छयधम्मे ठितोपि धम्मट्ठो नाम न होति। येनाति येन कारणेन। अत्थन्ति ओतिण्णं विनिच्छितब्बं अत्थं। साहसा नयेति छन्दादीसु पतिट्ठितो साहसेन मुसावादेन विनिच्छेय्य। यो हि १. छन्दे पतिट्ठाय जातीति वा मित्तोति वा मुसा वत्वा असामिकमेव

सामिकं करोति, २. दोसे पतिट्ठाय अत्तनो वेरीनं मुसा वत्वा सामिकमेव असामिकं करोति, ३. मोहे पतिट्ठाय लज्जं गहेत्वा विनिच्छयकाले अज्जविहितो विय इतो चित्तो च ओलोकेन्तो मुसा वत्वा “इमिना जितं, अयं पराजितो” ति परं नीहरति, ४. भये पतिट्ठाय कस्सचिदेव इस्सरजातिकस्स पराजयं पापुणन्तस्सापि जयं आरोपेति, अयं साहसेन अत्थं नेति नाम। एसो धम्मट्ठो नाम न होतीति अत्थो। उभो निच्छेय्याति यो पन पण्डितो उभो अत्थानत्थे विनिच्छिनित्वा वदति। असाहसेनाति अमुसावादेन। धम्मेनाति विनिच्छयधम्मेन, न छन्दादिवसेन। समेनाति अपराधानुरूपेनेव परे नयति, जयं वा पराजयं वा पापेति। धम्मस्स गुत्तो ति सो धम्मगुत्तो धम्मरक्खितो धम्मोजपज्जाय समन्नागतो मेधावी विनिच्छयधम्मे ठितत्ता धम्मट्ठोति पवुच्चती ति अत्थो। देसनावसाने बहु सोतापत्ति मग्ग पलादिनी पापुणिसु’ति।

(संदर्भ- धम्मपद अट्ठकथा)

पिण्डाय (वि.)- भिक्षाटनाकरिता
 चरित्वा (पूर्व.क्रि.)- विचरण करून, फिरून
 पटिक्रन्तं (कृ.)- परत आलेला
 नगरमज्जेन (नपु.)- नगरामध्ये, नगरामधून
 आगच्छन्ति (क्रि.)- येतात
 खणे (क्रि.वि.)- क्षणात
 मेघ (पु.)- ढग, बादल
 उद्गाय (पूर्व.क्रि.)- क्रियाशील
 पावस्मि(पु.)- पाऊस, वर्षा
 विनिच्छयसाल (नपु.)- न्यायालय, सरकारी कचेरी
 पविसित्वा (पूर्व.क्रि.)- प्रवेश करून
 विनिच्छयमहामत्ते (पु.)- न्यायाधीश
 लज्जं (नपुं.)- लाच
 गहेत्वा (पूर्व.क्रि.)- घेऊन
 सामिक (पु.)- स्वामी
 करोन्त (कृ.)- करत असताना, करताना
 दिस्वा (पूर्व.क्रि.)- पाहून
 अहु(प.म.पु.ए.व.)- होणे
 चिन्तेत्वा (पूर्व.क्रि.)- विचार करून
 वस्स (पु.)- वर्षा, पाऊस
 विगत (भू.क्रि.)- निघून गेला
 सत्था (पु.)- शास्ता, मार्गदर्शक, बुद्ध
 आरोचेसु (भू.क्रि.)- कथन केले
 छदन (नपु.)- छत
 हुत्वा (पूर्व.क्रि.)- होऊन
 साहसेन (नपु.)- स्वैराचार, स्वैरवर्तन
 धम्मट्ट (वि.)- धर्मस्थित
 समेन- अपराधानुरूप समानभावाने विचारांचा निर्णय करतो.
 अभासि(भू.क्रि.)- म्हटले
 तेन (अव्यय)- या कारणाने

नये (पु.)- योग्य परिणाम
 अत्थ (वि.)- अर्थ, कल्याणकारक
 निच्छेय्य (पु.)- निश्चय, निर्धार
 गुत्त (कृ.)- संरक्षित
 पवुच्चति (वर्त.क्रि.)- म्हणतो, सांगतो
 तत्थ (क्रि.वि.)- तिथे, त्या ठिकाणी
 एत्तो (अव्यय)- येथे, येथून
 कातब्ब (नपु.)- कर्तव्य
 ठित (नपु.)- ठिकाण
 ओतिण्ण (कृ.)- अवतरित, येत असता
 पतिट्ठितो (वि.)- प्रतिष्ठित
 अत्तनो (पु.)- स्वतः, आपोआप
 वेरी (वि.)- वैरी, शत्रू
 अज्ज (पु.)- सन्माननीय व्यक्ती, वेगळा
 विहितो (कृ.)- योग्य, उचित
 विय (पु.)- समान, सारखा
 ओलोकेति (वर्त.क्रि.)- अवलोकन करतो, पाहतो
 नीहरति (वर्त.क्रि.)- बाहेर येऊन जातो
 परं (वि.)- दुसरा
 इस्सर (पु.)- स्वामी, प्रमुख, महान
 जाति (स्त्री.)- जन्म
 पापुणन्तं (कृ.)- पोहोचता, गाठता
 आरोपेति (वर्त.क्रि.)- दोष देतो, आरोप करतो
 नेति (वर्त.क्रि.)- नेतो, घेऊन जातो
 एसो (सर्व.ना.)- हा
 भूत (कृ.)- होऊन गेलेला
 विनिच्छिनित्वा (पूर्व.क्रि.)- निर्णय लावून
 पापेति (वर्त.क्रि.)- पोहोचवितो, मिळवितो
 समन्नागत(वि.)- युक्त
 ठितत्त(नपु.)- स्थितत्व, संयत